

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI ■ ■
Hz. ÖMER
S E M P O Z Y U M U

Editör
Ali AKSU

3. Cilt

SİVAS/2018

BİR DEVLET POLİTİKASI OLARAK HZ. ÖMER'İN HADİS RİVAYETLERİYLE İLGİLİ TUTUMU

*Sema TOMBUL**

İslam Devleti Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile teşekkül etmeye başlamış, Mekke'nin fethiyle varlığını ortaya koymuştur. Bu süreçte devleti yapılandıran iki temel unsur; devam eden vahiy Kur'an-ı Kerim ve yaşayan peygamber Hz. Muhammed'dir. Hz. Peygamber Kur'an'ı tebliğ, tebyin eden gerektiğinde teşrii kaynağı dini bir önder iken aynı zamanda devlet reisidir. Bu durumda vefatının ardından Hz. Peygamber'in yerine geçecek kimsenin iki temel misyonu vardır. Bunların ilki İslam dinini korumakla mükellef olmak ikincisi ise devlet başkanlığı görevini yüklenmektir.

İslam devleti vahyin tamamlanmasının üzerinden çok süre geçmeden peygamberlik iddiasında bulunanlar kimseler ve dinden dönme (ridde) hareketleri gibi hem devleti hem dini tehdit eden eylemlerle karşı karşıya kalmıştır. Hz. Ebu Bekir devletin bekası ve kuruluş amaçları açısından bu gibi eylemlerin doğuracağı tehlikeyi ileri görüşlülüğü ile bertaraf etmiştir.

Hz. Ebu Bekir'in istihlafi ile İslam Devleti'nin başına geçen Hz. Ömer de selevi gibi devleti ve dini koruma misyonunu yüklenmiştir. Zira onun döneminde İslam coğrafyası on yıl gibi kısa bir sürede Hz. Peygamber dönemine oranla üç katı genişlemiştir. İslam toplumu ise bu genişlemeyle birlikte farklı din, kültür ve etnik kimlikleri de içerisine almıştır. Her devlet bekasını tesis etmek ve kuruluş amaçlarını gerçekleştirebilmek için birtakım politikalar takip etmek durumundadır. Hz. Ömer de Hz. Peygamber'in çekirdek yapısını oluşturduğu İslam Devleti'nin bekası için bazı tedbirler almıştır. Bu tebliğde Hz. Ömer'in hilafeti esnasında hadis rivayetleriyle ilgili tutumu incelenmiştir. Çıkarılan sonuçlarda Hz. Ömer'in devlet için ümmetin birliğini tesis etme ve hukuk devleti oluşturma gibi makro hedefleri olduğu görülmüştür. Hadis rivayetleri söz konusu olduğunda ise bu iki hedef hadislerin yazımının yasaklanması, rivayetlerin azaltılması ve ravilerden şahit istenmesi politikalarıyla desteklenmiştir.

* Arş. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı.

1. Ümmet Birliğini Tesis Etme

Hz. Ömer fetih hareketleriyle İslam coğrafyasının sınırlarını az zamanda hızlı bir şekilde genişletmiştir. Genişleyen İslam topraklarında müsait görülen yerlere yeni şehirler kurdurulmuş, mevcut yerleşim yerleri için de bazı iskân politikaları uygulanmıştır.¹⁷¹⁵ Böylece bu coğrafyalarda İslam dini ve kültürünün yayılması hedeflenmiştir. Hem sahabeyi takip eden yeni nesil hem de coğrafya sınırlarına dahil edilen bu topraklardaki yeni kimlikler, İslam'ın doğru anlaşılması ve bu konuda birliğin sağlanması noktasında Hz. Ömer'in gündemine konu olmuştur. Gerek Hz. Peygamber'in vefatının öncesi gerekse sonrasında Müslüman olanların, sınırlı bir ilmihalî bilgiye sahip olmaları sebebiyle Kur'an-ı Kerim'in ve sünnetin murad ettiği mananın anlaşılmasıyla ilgili eksiklikleri olabilmektedir. Fetihlerin sonucunda Müslümanlar ve diğer din mensupları arasındaki dini ve kültürel etkileşim bu eksiklikleri istenmedik şekilde tamamlayabilecektir. Nitekim kaynaklarda Ebu Cendel ve Dırar isimindeki kişiler içkiyi yasaklayan ayeti¹⁷¹⁶ kendilerince yorumlamış ve şarap içmişlerdir. Yine bir dönem şarap içenlerin sayısındaki artışı fark eden Hz. Ömer bu konuda ciddi tedbirler almıştır. Başta kendi oğlu olmak üzere şarap içenlere kırk kırbaç had cezası uygularken daha sonra bu durumun artış eğilimi göstermesi sebebiyle cezayı seksen kırbaça çıkarmıştır.¹⁷¹⁷

Devletin varoluş amaçlarından dini korumak görevini de üstlenen Halife Hz. Ömer bir taraftan Kur'an-ı Kerim'in yanlış anlaşılıp yorumlanmasına mâni olmaya çalışırken ümmeti Allah'ın Kitabı etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Diğer yandan Kur'an için taşıdığı endişeyi sünnet / hadis için de taşımıştır. Bunun yanı sıra Kur'an ve sünnetin / hadisin birbirlerine karıştırılmamasına, ikisi arasında dine kaynak olmak bakımından fark bulunduğuna her zaman önem vermiştir. Hz. Ömer'in bu husustaki tedbirleri; hadislerin yazımının yasaklanması ve hadis rivayetlerinin azaltılması şeklinde sıralanmaktadır.

1.1. Hadislerin Yazımının Yasaklanması

Hz. Ömer, resmî olarak hadisleri yazdırıp bir kitapta toplamak istemiş ve bu durumu sahabeyle istişarede bulunmuştur. Görüşlerin alınmasının ardından Hz. Ömer bir ay kadar da istihare etmiş, sonunda Kur'an-ı Kerim'in ihmal

¹⁷¹⁵ Hz. Ömer dönemi oluşturulan şehirler için bk. Yılmaz Can, "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine", *İstem* 6, (2005): 215 – 235.

¹⁷¹⁶ Mâide 91.

¹⁷¹⁷ Hz. Ömer dönemi sosyal değişime dair daha fazla örnekler için bk. Hayri Erten, "Hz. Ömer Döneminde Sosyal Yapı ve Değişme", *Marife* 1: 175-193; M. Bahaüddin Varol, "Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İstem* 6 (2005): 195 – 213.

edileceği düşüncesiyle bu karardan vazgeçmiştir. Kaynaklarda konuyla ilgili geçen ifadesi: “Hadisleri yazdırmayı düşünüyordum. Fakat sizden önce yaşamış olan kavimleri hatırladım. Onlar da böyle kitaplar yazmışlar ve onlara öylesine kapanmışlardı ki, sonunda Allah'ın kitabını ihmal ettiler ve terketttiler. Allah'a yemin olsun ki ben Allah'ın kitabına asla bir şey ilave ettirmeyeceğim (karıştırmayacağım).”¹⁷¹⁸ şeklindedir.

Hadislerin yazıya geçirilmesiyle ilgili karardan dönüldükten sonra Hz. Ömer hadislerin yazılmasını yasaklamış ve halkın elinde bulunan hadis nüshalarının yok edilmesini istemiştir. Kaynaklardaki bilgilere göre Abdullah bin el-A'la, el-Kasım bin Muhammed'den birkaç hadis yazdırmasını istemiş, bunun üzerine Kâsım hadislerin Hz. Ömer döneminde çoğaldığını ve Hz. Ömer'in, halktan kendilerinde bulunan hadis nüshalarını getirmelerini istediğini daha sonra bunların yakılmasını emrettiğini nakletmiştir. Daha sonra da Hz. Ömer'in şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Kitap ehlinin Mişnası gibi, Müslümanların da Mişnası'dır bunlar.” Böylece el-Kasım bin Muhammed, Abdullah bin el-A'la'nın isteğini geri çevirmiştir.¹⁷¹⁹ Yahya bin Ca'da'nın rivayeti ise şöyledir: “Ömer, sünneti yazmak istedi, sonra yazmaması gerektiğini anladı. Ardından diğer şehirlerdeki sahabeye mektuplar yazarak ellerindeki hadis nüshalarını yok etmelerini istedi.”¹⁷²⁰ Hz. Ömer'in, vilayetlerdeki valilere de mektuplar yazdığı ve “Kimin yanında yazılı bir şey (hadis nüshası) varsa yok etsin” dediği de kaynaklarda yer alan rivayetlerdendir.¹⁷²¹

Hz. Ömer'in hadis nüshaları karşısındaki bu tutumunu Ehl-i Kitab'ın kaynaklarından alınma yazılı sayfalar için de sergilediği görülmektedir. Hilafeti döneminde elinde bu neviden sayfalar bulunduranlara sopasıyla vururken, Yusuf suresinin, “Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar sana o açık seçik Kitab'ın ayetleridir. Muhakkak ki biz onu, anlayasınız diye Arapça bir Kitap olarak indirdik. Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle biz, kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Gerçek şu ki, senin daha önce bundan hiç haberin yoktu” mealindeki ayetlerini okumuştur.¹⁷²²

Aslında Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'i korumak adına gerçekleştirdiği bu eylemler Hz. Peygamber'in de uyguladığı bir devlet politikasıdır. Zira Hz.

¹⁷¹⁸ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1417/1996), III: 152; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1071), *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadlih ve mâ yenbegî fi rivâyetihî ve hamlih* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1402/1982), 109; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (463/1071), *Takyîdu'l-ilm*, (Dimaşk, 1395/1975): 49-51.

¹⁷¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V: 140; Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 52.

¹⁷²⁰ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, I: 64-65.

¹⁷²¹ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 109-110; Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 53.

¹⁷²² İbnu'l-Cevzî, *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattâb*, 123- 124.

Peygamber de -belli kimseler hariç¹⁷²³-hadislerin yazıya geçirilmesini onaylamamıştır.¹⁷²⁴ Buna gerekçe olarak o dönemde yazının iyi olmaması ve okur yazar oranının düşük olması gösterilir.¹⁷²⁵ Nitekim Hz. Ömer'in kendisi de Arap yazının henüz mükemmel hale gelmemesi sebebiyle Kehf sûresinin *فأبو ان يضيفوها* ayetini, anlamı değiştirecek şekilde *فأتو ان يضيفوها* şeklinde okumuştur.¹⁷²⁶

Hz. Ömer zamanında Fırat bölgesi fethedildiğinde ordu içerisinde elde edilen ganimetlerin yazılıp sayılmasını ve hesaplamasını yapabilecek yaşça küçük yalnızca Ziyad isimli bir genç vardır. Bu olay o dönemde bile okuma-yazma bilenlerin sınırlı sayıda olduğunu göstermektedir.¹⁷²⁷ Bu gibi örnekler Hz. Ömer'in hadislerin Kur'an'a karışma konusundaki endişelerini haklı kılmaktadır.

Görüldüğü gibi Hz. Ömer hadislerin Kur'an'a karışma ihtimali için duyduğu endişe neticesinde hadislerin yazımının yasaklanması ve hadis nüshalarının yok edilmesi emrini vermiştir. Fakat bu ihtimal karşısında devlet eliyle bir tedbirin de alınması gerekmektedir. Zira İslam dininin devletleşme sürecinde kuzeyde Bizans, doğuda Sâsâni, batıda ise Mısır ve Kuzey Afrika topraklarına fetihler gerçekleştirilmiştir. Fethedilen bu topraklardaki insanlar tebliğ faaliyetleri esnasında Kur'an-ı Kerim kadar -belki daha fazla- Hz. Peygamber'in de adını duyacak ve O'nun sözlerini, yaşantısını, fiziksel özelliklerini merak edeceklerdir. İşte bu yüzden tebliğin yanısıra İslam'ın doğru anlaşılıp yaşanmasını amaçlayan eğitim-öğretim faaliyetlerinin fetihlere paralel olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Böylelikle Hz. Ömer Kur'an-ı Kerim'in ihmal edilmesini engellemek ve sünnetin ehil kimselerden öğrenilmesini sağlamak adına fethedilen bölgelere ashabin ileri gelenlerinden muallimler göndermiştir. Şam bölgesine Edu'd-Derda, Muaz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit, Basra'ya Ebû Musa el-Eşari, Ebu Necid İmran b. Husayn ve Enes b. Malik, Kûfe'ye Abdullah b. Mesud bu amaç doğrultusunda görev verilenlerdendir.¹⁷²⁸ Hz. Ömer bu öğreticilere maaş bağladığı gibi ahkama dair ayetleri ihtiva eden en az dört sureyi

¹⁷²³ Ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünenu'd-Dârimî*, trc. Abdullah Aydınlı (İstanbul: Madve Yayınları, 1994), "Mukaddime", 43; Buhârî, "İlm", 39; Tirmizî, "İlm", 12; Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1995), I: 261.

¹⁷²⁴ Müslim, "Zühd", 72; Dârimî, "Mukaddime", 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III: 12, 21, 56; Bağdâdî, *Takvîdu'l-ilm*, 32-35.

¹⁷²⁵ İbn Haldun, Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddimetu İbn Haldûn* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1408/1988), II: 964,966.

¹⁷²⁶ İlk dönem Arap yazısı hakkında genel bilgi için bk. Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İFAV, 2014), 30-35.

¹⁷²⁷ Erten, "Hz. Ömer Döneminde Sosyal Yapı ve Değişme", 175-193.

¹⁷²⁸ Mehmet Akbaş, "Hz. Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri (Irak-Suriye-Cezire-Mısır)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, 2 (2011): 115-137.

ezberleyen Kur'an talebelerine de maaş vermiştir.¹⁷²⁹ Hz. Ömer'in bu tutumu ise öncelikli olarak Kur'an'ın ve ahkâmının öğrenilmesi hususundaki gayretini gözler önüne sermektedir.

Özetle; zikredilen rivayetler göz önüne alındığında, Hz. Ömer'in hadislerin yazımını yasaklama nedeninin hadis metinlerinin Kur'an ayetleriyle karışma ihtimalinin önüne geçmek ve hadislerin yazımı sebebiyle Kur'an'ın ihmal edilmesine karşı bir tedbir olduğu söylenebilir.

1.2. Hadis Rivayetlerinin Azaltılması

Din-devlet ilişkileri söz konusu olduğunda, toplumun değişim süreci içerisinde yönetimler tepki çekmemek için tederici tedbirler alırlar. Fakat başından beri ifade ettiğimiz yeni Müslüman olmuş kimseleri ve dinin devletleşme sürecini kontrol altına almak için din adına anî ve kesin kararlar alınması gerekebilir. Genişleyen İslam coğrafyasıyla birlikte ümmetin birliğini sağlamak için Hz. Ömer'in ilk adımı, hadislerin yazılmasını yasaklayıp Kur'an-ı Kerîm'in ihmali ni engellemeye çalışmak olmuştur. O'nun döneminde hadisle kastedilen mana ve hükmün kavranması gibi meseleler konusunda halkın büyük çoğunluğu yeterli birikime sahip değildir. Bu yüzden toplumsal ayrışmaya mâni olmak için hadis rivayetlerinin azaltılması da Hz. Ömer'in ikinci adımıdır.

Hz. Ömer Karaza bin Ka'b'la (50 / 670) birlikte bazı sahabeyi Irak'a (Kufe'ye) gönderirken onlarla bir müddet yürümüş ve neden kendilerine eşlik ettiğini bilip bilmediklerini sormuştur. Onlar da kendilerini hoşnut etmek için böyle bir yol seçtiğini ifade etmişlerdir. Buna müteakip Hz. Ömer: "Ben şunları söylemek için sizinle geliyorum. Sizler, halkı, arı uğultusu gibi Kur'an okuyan bir topluluğa gidiyorsunuz. Hadis rivayetleriyle onları (Kur'an okumaktan) alı koymayınız ve onları meşgul etmeyiniz. Aksi taktirde Kur'an'ı bırakırlar. Rasûlullah'tan hadis rivayet etmeyi azaltınız. Bu konuda ben de sizinleyim" demiştir. Irak'a geldiklerinde halk Karaza'dan hadis dinlemek istemiş, fakat O, "Ömer bizi bundan menetti" demiştir.¹⁷³⁰

Bahsi geçen rivayette Hz. Ömer'in bu davranışı, din konusundaki hassasiyetiyle ve Müslümanlara olan iyi niyetiyle değerlendirilir. Zira hadisi her işiten onu anlamış olamayabilir. Bütün hadislerin hükmü de zahirine göre değil-

¹⁷²⁹ Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, trc. Talip Yaşar Alp (İstanbul: Hikmet yay., 1986), II: 182.

¹⁷³⁰ İbn Mâce, "Mukaddime", 3; Dârimî, "Mukaddime", 28; el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, ty.), I: 102; et-Tahâvî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî (321/933), *Şerhu Müşki-lî'l-Âsâr*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1415/1994), XV: 316; İbn Abdilberr, *Câmi' u beyâni'l-ilm*, 453-454.

dir. Bazen hadis mücmel olarak gelirken, onun manası istinbat edilir, tefsiri ise bir başka hadisle anlaşılmalıdır. Bu sebeple Hz. Ömer Müslümanların zahire bakarak amellerde kusur etmelerinden korkmuştur.¹⁷³¹

Farklı anlayışlara sahip kitleler arasında dengeyi sağlamak içinse hassas bir politika izlemek gerekmektedir. Tartışmaya açık veya ayrışmaya sebep olabilecek konuların gündeme getirilmesi hem henüz kurumsallaşmamış devlete hem de İslam'a zarar verecektir. Normal şartlar altında Hz. Peygamber'den nakledilen aynı konudaki farklı söz ve uygulamalar hakkında mutabakat sağlanamayabilir. Fakat sahabe arasında devam eden bu farklı uygulamalar, kendilerinden sonraki nesiller arasında büyüyerek devam edebilir. Bu durum ise toplumsal bir kargaşaya neden olabilecektir. Bu yüzden Hz. Ömer sahabe'nin amellerinde farklılıklar bulunmasını hoş karşılamamış, farklı uygulamaları mümkün olduğu kadarı ile bertaraf etmeye çalışmıştır. Hz. Ömer döneminde sahabe cenaze namazını farklı sayılarda tekbir alarak kılıyordu. O, zamanla bu farklılığın karışıklığa yol açacağı düşüncesini: "Sizler Muhammed'in (sav) ashabısınız. Sizin ihtilaf ettiğiniz konularda sizden sonrakiler de ihtilaf eder. Oysa insanlar cahiliyeden yeni çıktılar. Bu yüzden siz bir görüş üzerinde toplanın ki, sizden sonrakiler de toplansın..."¹⁷³² sözleriyle ifade etmiştir. Bu durumu sahabe ile istişare ederek Hz. Peygamber'in ilgili konudaki son amelinin gerekçe göstererek tekbir sayısını 4 olarak belirlemiştir.¹⁷³³

Hz. Ömer'in hadislerin anlaşılmasıyla ilgili endişesine ek olarak hadislerin rivayeti esnasında Hz. Peygamber'in söylemediği kelimelerin o rivayetlere eklenmesiyle ilgili kaygıları da bulunmaktadır. Bir rivayette Hz. Ömer'e yemek getirilince orada bulunanları da davet eder. Bir adam oruçlu olduğunu söyleyerek yemek istemez. Hz. Ömer, "Bu hangi oruçtur? Eğer artırma veya eksiltme yapma endişesi taşımasaydım size, Râsûlullah'ın, bir bedevi kendisine tavşan eti getirdiğinde söylediği sözü naklederdim" dedikten sonra Ammâr b. Yâsir'i (37 / 657) çağrılarını ister. Ammâr gelince: "Râsûlullah'a bir bedevi tavşan getirdiğinde sen de orada mıydın?" diye sorar. Ammâr "Evet. Tavşanı gördüm, üzerinde kan vardı. Râsûlullah: 'Onu yiyin.' buyurdu. Adam: 'Ben oruçluyum.' dedi. Allah Râsûlü: 'Bu tuttuğun hangi oruçtur?' diye sordu. Adam: 'Ayn başında ve sonunda tuttuğum oruçtur' dedi. Bunun üzerine

¹⁷³¹ Hatib, Bağdadi, *Şerefu Ashâbi'l-hadis*, thk. M.S. Hatiboğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 88-89.

¹⁷³² eş-Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan, İmam (189/804), *Kitâbu'l-Âsâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), II: 62.

¹⁷³³ Bu konudaki rivayetlerin topluca zikri için bk. ez-Zeylâî, Cemâluddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-râye li ahâdisi'l-hidâye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1407/1987), II: 267; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *et-Telhîsu'l-habîr fi tahrîci ahâdisi'r-râfi'i el-kebîr*, (Yy.: Müessesetu Kurtuba, 1416/1995), II: 234.

Râsulullah: 'Eğer oruç tutacaksan, ayın onüçüncü, ondördüncü ve onbeşinci günlerinde tut.' buyurdu." demiştir.¹⁷³⁴

Bu hadisede Hz. Ömer'in rivayet ettiği hadislerle artırma veya eksiltmeler yapmaktan endişe duyduğunu ifade ettiğini görüyoruz. O'nun hadislerle yapılabilecek herhangi bir artırma ve eksiltmeyi birtakım kimselerin kötü amaçları için kullanması hususunda tedirginlik yaşadığı söylenebilir. Bu durumu İbn Kuteybe (276 / 899) şöyle ifade etmektedir: "Hz. Ömer, bu tutumuyla, rivayetlerin çoğalmamasını, münafıkların, cahillerin, sapık kimselerin, söz konusu rivayetlerin arasına yalanlar, bozuk sözler ve şüpheler sokuşturmamasını amaçlıyordu."¹⁷³⁵ Nitekim Hz. Ömer döneminde az sayıda da olsa toplum içerisinde İslam ahlakına uymayan bazı davranışlara rastlamak mümkündür. Muğire b. Şu'be Basra valisi iken zina işlemekle itham edilmiş, olaya şahit olduğunu iddia edenlerden birinin şahitliğinden vazgeçmesi üzerine, diğer üç kişiye had cezası uygulanmıştır. Bunun gibi dürüst olmama, şarap içme ve yalan söyleme gibi birtakım günahların İslam toplumunda artma eğilimi gösterdiğini farkeden Hz. Ömer, düşmanlıkları hatırlatan anıları içerdiği için hiciv türü şiirlerin okunmasına da yasak getirmiştir.¹⁷³⁶

Hadis rivayetinde bulunan kişiler kötü niyetli olmasalar bile rivayet adâbına şamil olmadıklarında da Hz. Ömer'in endişelerini haklı kılmaktadır. Bişr b. Sa'îd (?) 'in: "Allah'a yemin olsun ki biz Ebû Hureyre'nin meclisinde bulunurduk, O bize Rasûlullah'tan ve Ka'b el-Ahbâr'dan rivayet ederdi. Ebû Hureyre kalkıp gittikten sonra bizimle birlikte oturan bazı insanların, Rasûlullah'ın hadisini Ka'b'ın sözü, Ka'b'ın sözünü de Rasûlullah'ın hadisi diye naklettiğini işitirdim. Allah'tan korkun ve hadis konusunda korunun!"¹⁷³⁷ sözleri bu durum için verilecek iyi örneklerden biri olabilir.

O'nun döneminde sahabenin topluma yön veren, önder bir rolü vardır. Özellikle toplum nazarında sahabenin önde gelenlerinin devletin oluşum sürecine etkisini Hz. Ömer devlet kontrolü altında tutmak istemiş olabilir. Bu bakımdan Hz. Ömer'in hadis rivayetlerinin azaltılmasını istemesinin yanısıra sahabeden İbn Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ; Ebû Mes'ûd el-Ensârî; Ebû Zerr; Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr; Huzeyfe; Ebû Hureyre'yi Hz. Peygamber'den çokça ha-

¹⁷³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I: 31; et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârud el-Basrî, *el-Müsned* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.),10; İbn Kesîr, *Müsnedü'l-faruk emiri'l-mü'minin ve akvaluhu ala ebvâbi'l-ilm* (Mansure: Dârü'l-Vefa, 1992), I: 286.

¹⁷³⁵ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (276/889), *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, (Beyrut: Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1408/1988), 48.

¹⁷³⁶ İsrail Balcı, "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, (2003): 185-200.

¹⁷³⁷ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ahmed Abdülvehhâb Fetih, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1414/1993), VIII: 112.

dis naklettikleri gerekçesiyle uyardığı ve Hz. Ömer suikaste uğrayana kadar onları Medine'de hapsedtiği (alıkoyduğu) kaynaklarda yer almaktadır.¹⁷³⁸ Rivayetlerin sıhhat değerleriyle ilgili tartışmaları¹⁷³⁹ bir kenara bırakacak olursa Talat Koçyiğit, kaynaklarda adı geçen sahabenin, Hz. Ömer tarafından Medine dışına çıkarılmaması veya belli bir müddet için çıkarılmasını, şöyle açıklamaktadır: "... Ömer bin Hattab'ın siyaseti gözden geçirilecek olursa, onun bu sahabilerin Medine'den ayrılmalarını menettiği veya çıkmaları gerektiği zaman muayyen bir vakte kadar izin verdiği görülür. Çünkü bunlar, İslam'a ilk girmiş olan kimselerdi. Hz. Peygamber'in nazarında da mümtaz bir mevkie sahip bulunuyorlar, birçok meselede onun müşaviri oluyorlardı. Daha o zamandan geniş bir tenkid hürriyetine alışmışlardı. Bu bakımdan, Ömer bin Hattab, Hz. Peygamber'in ve yine onun yolundan giden Hz. Ebu Bekir'in siyasetini takip ediyor ve bu sahabilerin Medine'den ayrılmalarına müsaade etmiyordu. Her türlü devlet işlerindeki tasarruflarından onlara hesap veriyor, iyi veya kötü neticelenebilecek her türlü işte onlara danışıyordu. Onların tenkidleri, Ömer'in devlet idaresindeki siyasetine yön veriyordu. Bu suretle bir taraftan, onlardan istifade ediyor, diğer taraftan onların Medine haricinde kalmaları halinde, devam edeceklerinden şüphe etmediği tenkid hareketlerinin, halk arasında yaratabileceği karışıklıkları önlemiş oluyordu."¹⁷⁴⁰

Hz. Ömer'in ismi geçen sahabeyi Medine'de alıkoyduğuna dair rivayetler belli bir dönem için uygulanmış olabilir. Zira daha önce değindiğimiz eğitim-

¹⁷³⁸ ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1374), *Tezkiretu'l-Huffâz*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî ty.), I: 7; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu (İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1987), I: 94; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef* (Dâru'l-Fikr, 1414/1994), VI: 201; et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (360-970), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1406/1986), IV: 268; Tahâvî, *Şerhu Müşkilî'l-âsâr*, XV: 311-312; el-Halîfî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdillâh (446/1054), *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 27; Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs*, 87; İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy el-Cürcânî (365/975), *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405/1985), I: 4; İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî (354/965), *Kitâbu'l-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1412/1992), I: 35; Hâkim, *Müstedrek*, I: 110; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, II: 419; İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan (571/1175), *Târihu Medîneti Dimâşk*, thk. Muhibbuddîn el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1421/2001), XXXIII: 159, XLVII: 142; XLVI: 191, XL: 500-501, L: 172, LXVII: 343; İbn Kesîr, *Müsnedu'l-Fârûk*, II: 624; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâût - Muhammed Nu'aym el-Arkûsî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1417/1996), II: 600-601; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I: 7.

¹⁷³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, XI: 555; Mustafa Sibai, *İslam Hukukunda Sünnet*, trc E. Gönenç (İstanbul, 1981), 72-73; Muhammed Ebu Şehbe, *Sünnet Müdafası*, trc. M. E. Özafşar, M. Görmez (Ankara, 1990), I: 110-112; Ebubekir Sifil, *Hz. Ömer ve Nebevi Sünnet* (İstanbul: Rihlekitap, 2016), 158-191.

¹⁷⁴⁰ Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara, 1984), 22.

öğretim faaliyetlerinde adı geçen sahabe'den bir kısmı Medine haricinde Hz. Ömer tarafından muallim olarak görevlendirilmiştir. Fakat böyle bir döneme münhasır uygulamanın bile 'Hz. Peygamber'e bile bile yalan isnad etmeme hassasiyetinin' toplumun her kesmine yerleşmesi için bahsi geçen sahabede kendini gösterdiği söylenebilir. Kaynaklarda söz edilen bu sahabenin rivayet ettikleri hadis sayısı ve hadislere karşı genel durumu da bunu destekler mahiyettedir. Nitekim Ebû Amr eş-Şeybânî (95 / 713 civarı) İbn Mes'ûd'la ilgili olarak: "İbn Mes'ûd ile bir yıl birlikte bulundum. 'Rasûlullah buyurdu ki...' demezdi. Bu sözü söylediğinde kendisini ter basardı; 'Buna benzer veya bunun gibi yahut buna yakın veya Allah'ın dilediği gibi buyurdu.' derdi." demiştir.¹⁷⁴¹ Yine İbn Mes'ûd'un: "Bir topluluğa, akıllarının almadığı bir hadis rivayet etmen, onlardan bazısı için ancak bir fitne olur."¹⁷⁴² ve "Her işittiğini aktarmak kişiye yalan olarak yeter"¹⁷⁴³ dediği de kaynaklarda yer alan bilgilerdendir. O'nun rivayet ettiği hadis sayısı 840'tır.¹⁷⁴⁴

Rivayetlerde adı geçen sahabeden Ebû Mes'ûd el-Ensârî'nin rivayet ettiği hadislerin sayısı 102'dir.¹⁷⁴⁵ Yine rivayetlere göre Hz. Ömer tarafından Medine'de alıkonan sahabeden Ebu'd-Derdâ (Uveymir b. Abdillâh) (35 / 655) Hz. Ömer'in Şam'a gönderdiği muallimler içerisinde yer almıştır.¹⁷⁴⁶ Rivayet ettiği hadis sayısı kaynaklarda 179 olarak geçmektedir.¹⁷⁴⁷ Ebû Zerr'in rivayet ettiği hadis sayısı ise 300'e yakındır.¹⁷⁴⁸

Bu isimlerden yalnızca Ebû Hureyre muksirûndandır.¹⁷⁴⁹ Kaynaklarda Hz. Ömer'in Ebû Hureyre'ye çok hadis rivayet etmemesi konusunda uyarıda bulunmasının yanısıra, hadis rivayetinden vazgeçmemesi halinde kendisini Devs denilen bir yere süreceği tehdidinde bulunması¹⁷⁵⁰ ve naklettiği rivayetlerin doğruluğunu kontrol ettiği de yer alan bilgilerdendir. Ebû Hureyre'nin kendisi hadis rivayetiyle ilgili Hz. Ömer'le arasında geçen bir diyalogu şöyle nakleder: "Hadis rivayet ettiğim, Ömer'e ulaştınca, beni çağırdı ve şöyle dedi: 'Falanca gün, filanca evinde sen bizimle beraber miydin?' Ben: 'Evet, o gün

¹⁷⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1404/1984), IX: 122.

¹⁷⁴² Müslim, "Mukaddime", 5; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX: 171.

¹⁷⁴³ Müslim, "Mukaddime", 5; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX: 107.

¹⁷⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II: 252.

¹⁷⁴⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II: 494.

¹⁷⁴⁶ Buhârî, *et-Târîhu's-sagîr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986), I: 66-67; İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 430; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, II: 344.

¹⁷⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, II: 337.

¹⁷⁴⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, II: 75.

¹⁷⁴⁹ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hureyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10 (Ankara: TDV Yay., 1989), 161.

¹⁷⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, L: 172, LXVII: 343; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, II: 600-601; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VIII: 110.

Rasûlullah: 'Her kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın' dedi, dedim. Bunun üzerine Ömer: 'O halde git, hadis rivayet et.' dedi."¹⁷⁵¹

İbn Kesîr'e (774 / 1372) göre, Hz. Ömer'in Ebû Hureyre'yi çok hadis rivayet etmemesi konusunda uyarması, hadislerin anlam ve hükümlerini kavrayacak dirayet ve birikimden yoksun halkın fitneye düşmesini engellemek içindir.¹⁷⁵² Bununla birlikte rivayetteki davranışıyla Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in sözlerini korumadaki hassasiyetini göstermekte ayrıca ilmin gizlenemeyeceğini de ortaya koymaktadır. Nitekim Haris bin Abdillâh bin Evs'in Hz. Peygamber'den: "Rasûlullah: 'Kim hacceder ya da umre yaparsa, onun son ayrılışı beyt (Kâbe) olsun.' buyurdu." şeklindeki rivayeti Hz. Ömer'e ulaştınca, Hz. Ömer: "Bunu Rasûlullah'tan duydun da bize (neden) haber vermedin?" şeklinde uyarıda bulunmuştur.¹⁷⁵³

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e bile bile yalan isnad etmeme hassasiyetine dayalı rivayet adabının toplumda yer etmesini amaçlayarak hem Hz. Peygamber'i hem de O'nun sözlerini korumak için hadis rivayetlerinin azaltılmasını istemektedir. O'nun bu tavrı, döneminde hızlı bir şekilde gerçekleşen toplumsal değişim ile yakından alakalıdır. Hz. Ömer'in bu değişim sürecini, kendi kontrolü altına almak istemesi, ileri vadede İslam ve devlet adına önlenemez birtakım sorunlara yol açmaması için takip ettiği genel politikadır. Bu kontrolü sağlamak için hadis rivayetlerinin azaltılmasının yanısıra Hz. Ömer, Kur'an ayetlerinin tefsirindeki keyfiyete asla müsamaha göstermemiş¹⁷⁵⁴ ve sahabe arasındaki sünnete ilişkin farklı uygulamaları sonraki nesillerde kargaşaya sebep olabileceği gerekçesiyle belirli bir düzene koymaya çalışmıştır¹⁷⁵⁵. Bununla birlikte eyaletlere gönderdiği valileri denetlemiş¹⁷⁵⁶, özellikle sınır boylarında yaşayan Müslümanların, farklı kültürlerden etkilenmemesiyle ilgili uyarılarda bulunmuştur¹⁷⁵⁷. Bu bağlamda Hz. Ömer'in özelde hadis rivayetleriyle ilgili tutumu genel yönetim politikasının bir parçası olup, ümmetin birliğini sağlamaktır.

2. Hukuk Devleti Oluşturma

¹⁷⁵¹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beirut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), IV: 209; Sıbai, *Sünnet*, 73.

¹⁷⁵² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VIII: 112.

¹⁷⁵³ Tirmizî, "Hac", 99; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III: 416-417; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 11; Tahâvî, *Şerhu ma'âni'l-âsâr*, II: 232.

¹⁷⁵⁴ Gökhan Atmaca, "Hz. Ömer'in Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2011/2): 53-84.

¹⁷⁵⁵ İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 150,151.

¹⁷⁵⁶ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Kitap), 165-185.

¹⁷⁵⁷ Ali Muhammed Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer, Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, trc. Mehmet Akbaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 271-286.

Yazılı bir anayasanın olmadığı bu dönemde bazen günlük hayata ilişkin kimi zaman da devletin yapılanmasıyla ilgili konular zaman içinde çözüme kavuşmaktadır. Böylesi zamanlarda ise devlet yönetimi kural ve kurumlardan ziyade insan unsuru tarafından şekillenmektedir. İslam'ın devletleşme sürecindeki bu teşekkülde ise devlet kurumlarının doğal olarak dinî referanslara göre düzenlenmesi beklenir. Bu dinî referanslardan ilki İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim olacaktır. Kur'an'ın devletin kurumsallaşmasındaki yeri ise O'nun ahkâmını bilen, kendisinden hüküm istinbat edebilen dirayetli insanlarca belirlenir. Hal böyle olunca da her söyleyen ve her söylenene taviz verilmesi birçok açıdan problem doğuracağı gibi en çok da hukuksal açıdan sorun oluşturacaktır. Bu yüzden Hz. Ömer devletin adlî yapılanmasında Kur'an'a bütün yönleriyle vakıf, güvendiği, şura meclisine aldığı seçkin sahabe ile hareket etmiştir. Hz. Osman (644-656), Hz. Ali (656-660), Muğîre b. Şu'be (öl. 48-51 / 668-671), Ebu Ubeyde b. el-Cerrah (öl. 18 / 639), Sa'd b. Ebi Vakkas (öl. 50-58 / 670-78?), Abdurrahman b. Avf (öl. 32 / 652), Muaz b. Cebel, Amr b. el-As (öl. 43 / 664), Nu'man b. Mukarrin, Ebu Musa el-Eş'ari (öl. 42 / 662- 63) idaresi süresince Hz. Ömer'in faydalandığı ve sürekli istişare halinde olduğu yetkin kimselerdir. Şura üyelerinin büyük çoğunluğu ilk Müslüman olanlardan, ilk hicrete katılanlardan olup, Bedir ve Uhud harbinde yer almışlar ve Hz. Peygamber'in dizinin dibinde eğitim görmüşlerdir.¹⁷⁵⁸

Devletin yapılanmasındaki ikinci dinî referans ise Nebevî sünnettir. Sünnetin / hadisin Hz. Ömer tarafından yönetimde nasıl kullanıldığını daha iyi anlamak adına onun bir ravi olarak konumu bu konuda fikir verecektir. O'nun genellikle ahkam hadisleri rivayet ettiği görülür. Ahkama dair rivayetleri haricinde niyet, iman, kader, hacere'l-esved, infak, zühd, tevekkül, giyim kuşam, yiyecekler, edeb, tefsir ve benzeri konularda da nakilleri bulunmaktadır. Onun bir ravi olarak rivayetlerini Mevlâna Şibli, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin şu sözleriyle yorumlar: "Hz. Faruk, Rasûlü Ekrem'in Müslümanlığı tebliğe ait ve insanlığı tekemmüle sevkeden hadislerini, sair mevzulara dair hadislerden ayırmağa ziyadesiyle çalışmıştır. Bundan dolayıdır ki, Hz. Faruk, Hz. Peygamber'in şemailine yahut peygamberlerin giyinme tarzına vs. adetlerine dair hadisleri nadiren rivayet ederdi. Bunun sebebi, bu gibi şemail ve adetlerin teklifi ve teşrii mahiyeti haiz bulunmamasıdır. Hz. Faruk, bu mahiyette olan hadisleri rivayette ısrar etmiş olsa bunlar, peygamberliğin hedefini izah eden hadislerle karışır." Şibli devamla: "Hz. Ömer, bazı duaların özel kelimelerle yapılmasına dair olan hadislerin neşrine meylenmemiştir ... Hz. Ömer'in bu durumu ihtiyar etmesinin sebebi, Şah Veliyyullah'ın dediği gibi Cenab-ı Hakk'a yapılan ni-

¹⁷⁵⁸ Balcı, "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer", 185-200.

yazların kabulü kelimele değil, gösterilecek ihlas ve yakarışa bağlı olduğunu bilmesidir.” der.¹⁷⁵⁹

Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması konusunda ise Hz. Ömer, hadislerle verilmek istenen mesaja ulaşılmasını hedeflemektedir. Bunun için uyguladığı yöntemlerden biri, hadislerin Kur'an'a uyup uymadığına bakmaktır. Bu konuda verilen meşhur örnek Fâtıma binti Kays hadisidir. Nitekim O'nun: “İyice belleyip bellemediğini bilmediğimiz bir kadının rivayetiyle Allah'ın Kitabı'nı ve Rasûlü'nün sünnetini terk etmeyiz.”¹⁷⁶⁰ dediği rivayet edilmiştir. Bu mevzudaki tartışmalar araştırmamızın kapsamı dışında kaldığından verilen örnekle yetinilmiştir.

Hadis rivayetlerinin kabulü konusunda ise Hz. Ömer'in ravilerden şahit istediğiyle ilgili bazı bilgiler de kaynaklarda yer almaktadır. O'nun bu şartı haber-i vahidin kabulünde öne sürdüğü iddia edilmektedir.¹⁷⁶¹ Konuyla ilgili birkaç rivayet ve Hz. Ömer'in bu hadiseler karşısındaki tutumu incelenmeye çalışılacaktır.

2.1. Şahit İstemesi

Hz. Ömer nasıl ki Kur'an'a bir şey karışın istememiş, O'nun ihmalini engellemeye çalışmışsa, aynı şekilde Hz. Peygamber'in de sözlerine yalan karışmasını istememiş ve bu hususta birtakım tedbirler almıştır. Daha önce açıklanan hadis yazım yasağı ve rivayetlerin azaltılmasına ek olarak sınırlı sayıda meydana gelen raviden şahit isteme hadisesi de Hz. Ömer'in tedbirlerinden biridir.

Ebû Sa'îd el-Hudrî (74 / 693) 'nin nakline göre o dönemde Basra valisi olan Ebû Musa el-Eş'arî (50 / 679 veya sonrası) Hz. Ömer'i görmek için gelmiş ve huzura çıkmak için izin istemek amacıyla kapıda üç kere selam vermiştir. İçeriden müsaade alamayınca geri dönmüştür. Hz. Ömer, bir ara Ebû Musa el-Eş'arî'nin içeri alınmasını istemiş, O'nun gittiğini öğrenince kendisine gelmesi için haber göndermiş ve neden geri döndüğünü sormuştur. Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Peygamber'in, “Biriniz bir eve girmek istediği zaman kapıda üç kere selam versin. Cevap alamazsa dönsün” buyurduğunu, bu yüzden geri döndüğünü ifade etmiştir. Hz. Ömer, bu hadis için bir şahit istemiş, Ebû Sa'îd el-Hudrî,

¹⁷⁵⁹ Ali Çelik, “Hz. Ömer'in Hadisçiliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 253-272.

¹⁷⁶⁰ Müslim, “Talâk”, 46; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 38; Tirmizî, “Talâk”, 6; Nesâî, “Talâk”, 70; Dârimî, “Mukaddime”, 24, “Talâk”, 1; el-Muvatta, “Kader”, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I: 75, III: 212, 286, IV: 206, V: 30; Tahâvî, *Şerhu ma'âni'l-âsâr*, III: 67; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, X: 63; ed-Dârekutnî, Ali b. Ömer (385/995), *Sünenu'd-Dârekutnî*, (Beirut: Darü'l-Mehasin li't-Tıbat, t.y.), IV: 25-26; İbn Ebî Seybe, *Musannef*, IV: 108.

¹⁷⁶¹ Örnek olarak bk. Mahmud Ebu Reyeye, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, 39-40; İbn Ku'teybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, 48.

kendisinin de bu rivayeti Hz. Peygamber'den işittiğini söyleyince Hz. Ömer kabul etmiştir.¹⁷⁶² Müslim'in rivayetinde Ubey bin Ka'b'ın Hz. Ömer'e: "Ey Hattaboğlu, ben Rasûlullah'ı böyle söylerken işittim. Sakın O'nun sahabilerine baskı yapma" dediği, Hz. Ömer'in de: "Sübhanallah, bir şey işittim, ancak o şeyi de tespit etmek istemiştin." şeklinde mukabelede bulunduğu yer alır.¹⁷⁶³ İmam Şafii de Hz. Ömer'in: "Ben yalan söylüyor diye itham etmemiştim. Lakin rastgele kimseler Rasûlullah'a isnad ederek söz uydururlar diye korktum." şeklindeki sözlerini aktardıktan sonra: "Zaten Ebû Musa, Hz. Ömer'in yanında sözü makbul bir kimsedir. Hz. Ömer burada ihtiyat yolunu tutmuştur." der.¹⁷⁶⁴

Bir kısım alimler, bu davranışıyla Hz. Ömer'in kendisinin de ifade ettiği gibi Ebû Musa'yı itham etmek istemediğini; o dönemde yeni Müslüman olanların içinde buldukları herhangi bir durum karşısında Hz. Peygamber'e ait sözler uydurmaya tevessül edeceklerinden endişe etmiş olabileceğini söylemişlerdir. Bunu önlemek için de Hz. Ömer'in toplum nezdinde, yeni bir rivayet nakledenden şahid getirmediğe rivayetinin reddedileceği gibi caydırıcı bir baskının yaygınlık kazanmasını istemiş olma ihtimalini dile getirmişlerdir. Bazı alimler ise Hz. Ömer'in bu davranışının hedefinde Ebu Musa olmadığını, bilakis onun rivayetinden şüphe etmediğini, amacının başkalarını caydırmak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer bir ifadeyle Hz. Ömer, hadîs uydurmayı düşünecek olanların, bu hadiseyi işitmelerinin ardından Ebu Musa'nın yaşadıklarını kendilerinin de tecrübe etmelerinden korkmalarını istemiştir.¹⁷⁶⁵

Nitekim, Hz. Ömer'in bu düşüncüyü onaylayacak mahiyette benzer davranışları da olmuştur. Buna örnek olarak Hz. Ömer'in, Mescid-i Nebevi'nin cemaate dar gelmesi üzerine, Hz. Abbas'ın mescidin yanındaki evini satın almak istemesiyle ilgili rivayet verilebilir. Mescid'i genişletme kararı veren Hz. Ömer, Mescid'in etrafındaki evleri satın almak ister. Hz. Abbâs'ın (32 / 652) evi de bu sınırlar içindedir. Hz. Ömer, Hz. Abbas'ın ya evini satmasını ya istediği yere bir ev yapılmasını ya da evini tasadduk etmesini teklif etmiş fakat O, bunların hiçbirini kabul etmemiştir. Bunun üzerine mevzu Ubeyy b. Ka'b'a götürülür. Ubeyy b. Ka'b Hz. Peygamber'den işittiği bir hadisi rivayet ederek meseleyi çözmek ister. Rivayet şu şekildedir: "Allah Rasûlü'nün şöyle buyurduğunu işittim: 'Allah Teala Dâvûd'a, 'İçinde zikredileceğim bir ev yap' diye vahyetti. O da şu sınırları (Beyt-i Makdis'in sınırlarını) çizdi. Ancak İsrailoğulları'ndan birisinin evinin bir köşesi, çizdiği sınırların içinde kalmıştı. Evin sahibinden, evini kendisine satmasını istedi. Evin sahibi razı olmayınca Dâvûd, evi sahibi-

¹⁷⁶² Buhârî, "Buyû", 9; Müslim, "Âdâb", 36; el-Muvatta, "İsti'zân", 3.

¹⁷⁶³ Müslim, "Adab", 37.

¹⁷⁶⁴ eş-Şâfi'i, Muhammed b. İdris, İmam (204/819), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l- Kütüb-il-İlmiyye, ty.), 196.

¹⁷⁶⁵ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Akçağ Yayınları), I: 42-43.

nin elinden almayı içinden geçirdi. Bunun üzerine Allah Teala şöyle vahyetti: ‘Ey Dâvûd! Ben sana, içinde zikredileceğim bir ev yapmanı emrettim. Sen ise benim evime gasp karışmasını arzu ettin. Gasp benim şanıma yakışmaz. Bunun karşılığı o evi yapmamandır...’ Bunun üzerine Hz. Ömer, Übeyy b. Ka'b'ın yakasından tutarak: “Sana bir mesele getirdim; sen de işi daha da zora soktun” demiş ve kendisini alıp Mescid'e götürmüştür. Mescid'de oturan bir grup sahabînin yanına vardıklarında Übeyy b. Ka'b: “Allah için Hz. Dâvûd'un Beyt-i Makdis'i inşasıyla ilgili hadisi Rasûlullah'tan işiten varsa söylesin.” demiştir. Ebû Zerr ve bir başka sahâbi hadisi Hz. Peygamber'den duyduklarını söyleyince Hz. Ömer Übeyy b. Ka'b'ı serbest bırakmıştır.¹⁷⁶⁶ Bir başka rivayette Ubeyy b. Ka'b'ın naklettiği hadisi Hz. Abbas nakletmiş, bunun üzerine Hz. Ömer O'ndan şahit istemiş ve beraberce sokağa çıkmışlardır. Ensardan bir gruba rastladıklarında bahsi geçen rivayeti bilip bilmediklerini sormuşlar, ensar da rivayetten haberdar olduklarını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Abbas'a hitaben: “Ben seni itham etmiyorum, fakat işi sağlama bağlamak istiyorum.” demiştir.¹⁷⁶⁷

Hz. Ömer, sünneti korumak için evvela sahabenin söz ve davranışlarının kontrolünü sağlamaya çalışmıştır. Zira onların topluma aktaracağı eksik ya da yanlış rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait zannedilmesi halinde, halk arasında sünnete ilişkin yanlış söz ve eylemler yayılacaktır. Hz. Ömer, Huzeyfe Medain valisi iken, hanımı Yahudi olduğu için onu boşamasını istemiştir. Huzeyfe bu evliliğin helal olduğunu bildiği halde, Halife'ye itiraz amacıyla bunun helal mi haram mı olduğunu sorduğunda Hz. Ömer evliliğin helal olduğunu fakat yabancı kadınların tatlı dilli ve aldatıcı olduklarını; eğer sahabîler onlarla evliliğe devam ederse, bu kadınların Müslüman kız ve kadınlarına üstün geleceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Huzeyfe hanımını boşamıştır. Hz. Ömer, fetihlerle birlikte Müslümanlar erkekler arasında yaygınlaşan bu türden evliliklerin önüne geçmek istemiştir. Zira Ehl-i kitapla olan evliliklerin artmasına müsaade edilmesi demek çocuğun eğitimi ile öncelikli olarak mesuliyeti bulunan annenin de Gayr-ı Müslim olmasına izin vermek demektir. Bu ise Müslüman çocukların İslamî eğitimden geçmelerine engel bir durum olacaktır. Neticede Hz. Ömer Gayr-ı Müslim kadınlarla evlenilmemesine dair kararını uygulamaya,

¹⁷⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV: 329. Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, I: 8. Rivayetlerle ilgili değerlendirmeler için bk. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Dâru'l-Fikr, ty.), I: 254-255; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, (Beyrut: Mensûrâtu Müesseseti'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1406/1986), I: 445. Konuyla ilgili diğer rivayetler için bkz. Buhârî, “Diyât”, 25, “İ'tisâm”, 13; Müslim, “Kasâme”, 38; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI: 338, VII: 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV: 244, 253; Tayâlisî, *Müsned*, 194; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (458/1065), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.), IV: 178; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV: 179.

¹⁷⁶⁷ Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, I: 8.

toplum nezdinde itibarı bulunan ve diğer Müslümanlara örnek olan valisinden başlamıştır.¹⁷⁶⁸ Bu olay da göstermektedir ki; kendisine yönetimle ilgili bir vazife verdiği sahabînin özel hayatına bir maslahata binaen müdahale eden Hz. Ömer'in aynı vasfa haiz kimselerin Hz. Peygamber'e isnad ederek söyledikleri cümlelere müdahale etmesi pek tabidir.

Hz. Ömer'in, sahabeden yapmış olduğu rivayete şahid getiremeyenlerin, rivayetlerini kabul etmediği de olmuştur. İbn Hacer de konuyla ilgili: "Ömer (r.a) haber-i vahidi kabul ederdi. Tek kişinin haberini kabul edip etmeme konusunda ondan nakledilen tevakkuf, bazı konularda duyduğu bir şüphe sebebiyle olmuştur."¹⁷⁶⁹ yorumunda bulunmuştur.

Hz. Ömer'in, hadis rivayet eden herkesten şahid istemesi her zaman yaşanan bir durum değildir. O'nun şahit istemeden hadisi kabul ettiği zamanlar da olmuştur. Üstelik ravi dirayet sahibi, zâbit ve Hz. Ömer'in bilgisine güvendiği bir kimse ise, O'ndan böyle bir tahkik istemeksizin hadisi kabul etmiştir. Abdullah b. Ömer (73 / 692), Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan (55 / 674) abdest alırken mestler üzerine mesh etmenin sünnetten olduğunu öğrenmiş ve bunu Hz. Ömer'e de sormuştur. Hz. Ömer: "Sa'd sana Rasûlullah'tan hadis rivayet ettiğinde artık onu başkasına sorma. Evet, Allah Rasûlü mestler üzerine mesh ederdi."¹⁷⁷⁰ cevabını vermiştir.

Hz. Ömer'in tek kişinin haberiyle de şahit istemeden amel ettiğine dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Abdullah b. Abbâs'tan (61 / 680) gelen şu rivayet konu için örnek gösterilebilir: "Ömer b. el-Hattâb Şam'a gitmek üzere yola çıktı. "Serg" denilen yere geldiğinde Ebû Ubeyde b. el- Cerrâh (18 / 639) ve beraberindekiler kendisini karşıladılar. Şam'da veba salgını olduğunu haber verdiler. Bunun üzerine Ömer, 'Bana ilk muhacirleri çağır' dedi. Onları çağırdım. Muhacirlere Şam'da veba salgını olduğunu haber verip ne yapılması gerektiği konusunda fikirlerini almak istediğini söyledi. Onlar da bu hususta ayrılığa düştüler. (...) Sonra Ömer, 'Bana Ensar'ı çağır' dedi. Onları da çağırdım. Kendileriyle istişare etti. Ancak onlar da Muhacirler gibi ihtilaf ettiler. (...) Ömer: 'Bana Fetih muhacirlerinden burada bulunan Kureyş ihtiyarlarını çağır' dedi. Çağırdım. Onlar da: "Biz, insanları geri çevirmeni, onları vebanın üzerine götürmemeni uygun görüyoruz" dediler. Bunun üzerine Ömer: "Ben sabah atımın sırtında olacağım, siz de binin" dedi. (...) Biraz sonra Abdurrahman b. Avf (32 / 652) geldi; bir haceti için gitmişti. (Meseleyi öğrenince) "Bu konuda benim bilgim var. Rasûlullah'ın: 'Bir yerde taun çıktığını duyarsanız oraya girmeyin. Bu hastalık bulunduğunuz yerde ortaya çıkarsa, ondan kaçmak için

¹⁷⁶⁸ Balcı, "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer", 185-200.

¹⁷⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.), I: 306.

¹⁷⁷⁰ Buhârî, "Vudû", 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 15.

orayı terk etmeyin." buyurduğunu işittim.' dedi. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb Allah'a hamdetti. Sonra da oradan ayrıldı."¹⁷⁷¹

Hadis kaynaklarında yer alan bir rivayete göre Hz. Ömer, Ebû Vâkid el-Leyisî'ye (40 / 660 sonrası) Hz. Peygamber'in Kurban ve Ramazan Bayramı namazlarında hangi sureleri okuduğunu sormuş, O da Kaf ve el-İnşikâk surelerini okuduğunu söylemiştir.¹⁷⁷² Bir diğer rivayette ise Hz. Ömer'e dövme yapan bir kadın getirilmiş ve yanında bulunanlara: "Allah için söyleyin; hanginiz Allah Rasûlün'den dövme yapmakla ilgili bir şey işitti?" diye sormuştur. Ebû Hureyre: "Ey Mü'minlerin Emiri! Ben işittim. Rasûlullah: 'Sizler (başkasına) dövme yapmayın, (kendinize de) dövme yaptırmak istemeyin.' buyurdu." demiştir.¹⁷⁷³ Bu rivayetlerde Hz. Ömer'in ravilerden açıkça şahit istediğiyle ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Sonuç olarak Hz. Ömer hadis nakleden her raviden mutlaka şahit istemiştir. O'nun ravilerden şahit istediğini anlatan rivayetlerden bir kısmı muhaddislerce tenkid edilmiş, bir kısmı ise güvenilir bulunmuştur. Bunların ise kişiye özel ya da duruma özel olarak meydana geldiği söylenebileceği gibi, Hz. Ömer bu tutumuyla herhangi bir durumda Hz. Peygamber'e ait sözler uydurmaya teşebbüs edilmesine müsamaha gösterilemeyeceğinin mesajını vermek istemiş olabilir.

SONUÇ

Kur'an ve Sünnet İslam toplumunun vazgeçilmez iki temel kaynağıdır. Hz. Ömer de hilafeti esnasında devletin denetim kontrolünü kaybetmemesi, devlet sınırları içerisindeki sınıf farklılıklarının korunması, vergilerle ilgili özel politikalar gibi birçok konuda bu iki temel kaynağı merkeze alarak devleti yönetmeyi ilke edinmiştir. O'nun dönemi devlet yapılanmasının toplum yapısına paralel seyrettiği bir zaman dilimidir. Hz. Ömer bu zamanı gelecek zamanı da örgütleyecek şekilde yönetmiş ve uyguladığı devlet politikaları ile bir medeniyetin temellerini atmıştır. O'nun bu başarısında, arkasına aldığı güçlü alim kadrosu ve sürekli teşvik ettiği eğitim politikası en önemli etkenlerdendir.

¹⁷⁷¹ Buhârî, "Tıb", 30; Müslim, "Selâm", 98; el-Muvatta, "Câmi", 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I: 194; Tahâvî, *Şerhu ma'âni'l-âsâr*, IV: 303-304.

¹⁷⁷² Müslim, "İydeyn", 14; Tirmizî, "İydeyn", 4; İbn Mâce, "İkâme", 157; el-Muvatta, "İydeyn", 4; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak b. Yesâr, "es-Sahîh", thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beirut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1395-1975), II: 346-347; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI: 475-6; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhin*, VII: 60. Diğer rivayet örnekleri için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II: 409; Hâkim, *Müstedrek*, I: 325, III: 270, IV: 285, 328; eş-Şâfi'î, *el-Müsned*, 81-2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I: 190-193; Tahâvî, *Şerhu ma'âni'l-âsâr*, I: 433; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (458/1065), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ty.), VIII: 5.

¹⁷⁷³ Buhârî, "Libâs", 87; en-Nesâî, "Zinet", 25.

İslam tarihinde önemli ilklerin adını atan Hz. Ömer, hadis ilmiyle ilgili olarak kendisinden “**Hadîs naklinde hadîsçiler için tesebbüt (araştırma, titiz davranma) yolunu açtı.**” diye bahsettirmiştir. Yine hadis yazımının yasaklanması, hadis rivayetlerinin azaltılması ve şahit isteme mevzularında Hz. Ömer Kur’an’ın ihmalini, Kur’an’a hadis karışma ihtimalini, Hz. Peygamber’in sözlerine yalan karışmasını engellemeye çalışmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in saygınlığının korunmasını hedeflerken, sünnetle ilişkilendirilen mistik düşüncenin halk arasında yayılmasına da mâni olmak istemiştir.

Hz. Ömer’in yönetimi altındaki toplumu en basit şekliyle sahabe ve sıradan halk olarak sınıflandırdığı düşünülebilir. Hz. Ömer sahabeyi toplumun âkil kimseleri, topluma yön veren bir grup olarak görmüş bu yüzden birçok konuda olduğu gibi hadis rivayetleri konusunda da onları devlet kontrolü altında tutmak istemiştir. Zira sahabenin birikimi ve anlayışı ile yeni Müslüman olanların ve Hz. Peygamber’in meclisinde yetişmemiş yeni neslinki aynı olmayacaktır. Bu sebeple onların hadis rivayetlerini azaltmalarını isterken, toplumda “Hz. Peygamber’e bile bile yalan isnad etmeme” hassasiyetinin oluşmasını istemiştir. Bu hassasiyet hem Hz. Peygamber’in sözlerini hem de Hz. Peygamber’in saygınlığının korunmasını beraberinde getirecektir.

Hz. Ömer’in sahabeye biçtiği vazifeyi günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat fakülteleri ve sivil kuruluşların üstlendiğini söylemek mümkündür. Yine Hz. Ömer dönemindeki toplum yapısı ile günümüz toplumunu kıyasladığımızda; halkın büyük çoğunluğunun ilmi düzeyde bir dini birikime sahip olması noktasında benzerlik arzettiği gözlenebilir. Fakat iki dönemde halkın bilgiye ulaşma vasıtaları birbirinden oldukça farklıdır. Hz. Ömer döneminde halk sünneti sahabenin bulunduğu mescidde, çarşı-pazarda yüzyüze görüşülen somut mekanlarda öğrenmektedir. Günümüz dünyasında ise sünnetin öğrenimini Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren camiler ve Kur’an kursları gibi mekanların yanısıra Başkanlığa ait yazılı ve görsel basın aracılığı ile gerçekleşmektedir. Diğer yandan İlahiyat fakülteleri örgün ve uzaktan eğitimlerle bu öğretimi gerçekleştirmektedir. Bu alandaki bir diğer cephe ise sivil kuruluşlardır. Bu kuruluşlar sahip oldukları dernek ve vakıflar medya kanalları ve sosyal medya aktiviteleri ile gönüllü bir şekilde sünnete hizmet etmektedir. Fakat bu hizmetlerde bahsi geçen tüm kuruluşlar adına birtakım eksiklikler bulunmaktadır. Hz. Ömer dönemi ve politikalarından çıkarabildiğimiz mesajlarla bazı önerilerinde bulunarak tebliği sonuçlandırmak istiyoruz.

1. Hz. Ömer’in rivayetlerin azaltılmasını isteyerek sahabeye yüklediği Hz. Peygamber’in saygınlığını ve sözlerini koruma görevini manevi değerleri korumakla mükellef üstlenmelidir. Bu açıdan devlet Hz. Peygamber’in saygınlığını korumak adına her hadisin her ortamda dile getirilebilmesinin önüne geçmelidir.

2. Hadis'i / Hz. Peygamber'i / Sünnet'i savunma faaliyetleri üzerinden ehli sünnet inşası, sürekli "öteki"nin söylemine göre şekillenirse ciddi bir vizyonsuzluk problemi ortaya çıkacaktır. Üstelik "öteki"nin adı dile alınarak şuyû'u yaygınlaşmış, iyi ya da kötü reklamı yapılarak halk nazarında tanınmaları sağlanmış olacaktır. Bu yüzden İlahiyat fakülteleri savunma dilinden kurtulmalı ve sünnetin önemine dair ileri hamleler düşünmelidir. Bu anlamda Hadis'in / Sünnet'in önemini anlatmak görevi akademik anlamda yalnızca Hadis Bilim Dalında görevli öğretim elemanlarının değil tüm ilmî branşların vazifesidir.

3. Arama motorlarında güncel hadis tartışmalarıyla ilgili yapılan aramalarda çıkan sonuçlar resmî kurumlardan ziyade gönüllü olarak hadis savunusunu / karşıtlığını kendine vazife edinmiş vakıf / dernek / kişilerce kurulan web siteleri, sosyal medya hesapları / kanallarından oluşmaktadır. Bu ise kontrolsüz ve hesabı sorulamaz bilginin yayılması demektir. Bu açıdan Diyanet İşleri Başkanlığı sosyal medya hesaplarını daha aktif ve pratiğe uygun bir şekilde kullanmalıdır. Zira 140 karakterle laf cambazlığı yapanlara karşı sayfalarca savunuyu elbetteki birçok kimse tarafından hızlıca bir göz gezdirme ile geçiştirilebilecektir. Bir dakikaya bir fetva gibi kısa zamanda çok şey öğretebilecek videolar bir teklif olarak sunulabilir.

4. İlahiyat fakülteleri ise kaynakların Türkçe olduğu şamile benzeri programlar için devlet destekli projeler oluşturabilir. Bu programlar lisans düzeyindeki öğrencilere hem kaynaklara ulaşım konusunda hem de maddi açıdan kolaylık sağlayacağı gibi, yüksek lisans / doktora öğrencilerine bunların yanında zamandan da tasarruf sağlayacaktır. Oluşturulan projelerde kullanılan dil ise neslin anlayacağı bir dil olmalıdır, özellikle Türkçe'ye çevrildiğinde farklı anlaşılacak edebî ifadelerle bilhassa dikkat edilmelidir.

5. Medeniyetler ardından kendilerini ifade eden semboller bırakmışlardır. Kur'an ve Hadisleri uzmanları ile çalışarak sembollere aktararak İslam medeniyetine bizlerin de katkısı sunulmalıdır.

6. Dizi / Film sektörü de güçlü bir nebevi sünnet algısı için kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *Kitâbu'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*. 2 cilt. (İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1987).
- Akbaş, Mehmet. "Hz. Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri (Irak-Suriye-Cezire-Mısır)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16:2 (2011), 115-137.
- Balcı, İsrâfil. "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003) : 185-200.

- Can, Yılmaz. "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine", *İstem Dergisi* 6 (2005) : 215 – 235.
- Canan, İbrahim. Hadis Ansiklopedisi: *Kütüb-i Sittte Tercüme ve Şerhi*. 18 cilt. (İstanbul: 2012)
- Çelik, Ali. "Hz. Ömer'in Hadisçiliği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995) : 253-272.
- Ebu Reyve, Mahmud. Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması. Trc. Muharrem Tan (İstanbul, 1988).
- Ebu Şehbe, Muhammed. *Sünnet Müdafası*. Trc. M. E. Özafşar, M. Görmez. 2 cilt. (Ankara, 1990).
- ed-Dârekutrî, Ali b. Ömer. *Sünenu'd-Dârekutrî*. 4 cilt. (Beyrut : Darü'l-Mehasin li't-Tıbata, t.y.).
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *Sünenu'd-Dârimî*. 6 cilt. (İstanbul : Madve Yayınları, 1994).
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenu'l-Kübrâ*. 10 cilt. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1408 / 1988).
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu's-Sagîr*. 2 cilt. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406 / 1986).
- el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbüri. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. 5 cilt. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife).
- el-HALÎLÎ, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdillâh (446 / 1054), "el-rsâd Fî Ma'rifeti
- el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Takyidu'l-İlm*. (Dimaşk, 1395 / 1975).
 _____ *Serefu Ashâbi'l-Hadis*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991).
- Erten, Hayri. "Hz. Ömer Döneminde Sosyal Yapı ve Değişme". *Marife Dergisi* 1, s.175-193
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, İmam. *er-Risâle*. (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye) *el-Müsned*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye).
- eş-Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan, İmam. *Kitâbu'l-Âsâr*. 2 cilt. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413 / 1993).
- et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. 11 cilt. (Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1406 / 1986).
 _____ *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. 25 cilt. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1404 / 1984).
- et-Tahâvî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. 16 cilt. (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1415 / 1994).
- et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârud el-Basrî. *el-Müsned*. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife).
- ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretu'l-Huffâz*. 4 cilt. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî)
 _____ *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. 26 cilt. (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1417 / 1996).
 _____ *Mîzânu'l-İ'tidâl Fî Nakdi'r-Ricâl*. 4 cilt. (Dâru'l-Fikr).
- ez-Zeylâî, Cemâluddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Yûsuf. *Nasbu'r-Râye li Ahâdisi'l-Hidâye*. 4 cilt. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1407 / 1987).
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî el-Kurtubî. *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlih ve Mâ Yenbegî fi Rivâyetihî Ve Hamlih*. (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l- İslâmiyye, 1402 / 1982).

- İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy el-Cürcânî. *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*. 8 cilt. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405 / 1985).
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan. *Târîhu Medîneti Dimâşk*. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1421 / 2001).
- İbn Ebî Şeybe, Ebî Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kûfî. *el-Musannef*. 8 cilt. (Dâru'l-Fikr, 1414 / 1994).
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 cilt. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife).
- _____ *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 cilt. (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412 / 1992).
- _____ *et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ahâdîsi'r-Râfi'î el-Kebîr*. 4 cilt. (Müessesetu Kurtuba, 1416 / 1998).
- _____ *Lisânu'l-Mîzân*. 7 cilt. (Beyrut: Mensûrâtu Müesseseti'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1406 / 1986).
- İbn Haldun, Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddimetu İbn Haldûn*. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408 / 1988).
- İbn Hibbân, Ebu Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddîsîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1412 / 1992).
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak b. Yesâr. *es-Sahîh*. 4 cilt. (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1395-1975).
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 cilt. (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414 / 1993).
- _____ *Müsnedü'l-faruk emiri'l-mü'minin ve akvaluhu ala evvabi'l-ilm*. 2 cilt. (Mansure: Dârü'l-Vefa, 1992).
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*. (Beyrut: Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408 / 1988).
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zühfî. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. 8 cilt. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1417 / 1996).
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*. (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1417 / 1997).
- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. (Ankara, 1984).
- Naim, Ahmed ve Kamil Miras, *Sahih-i Buhârî Tecrîd-i Sarih Tercemesi*. 12 cilt. (Ankara, 1976).
- Sibâî, Mustafa. *İslam Hukukunda Sünnet*. Trc. E. Gönenç (İstanbul, 1981).
- Sifîl, Ebubekir. *Hz. Ömer ve Nebevî Sünnet*. (İstanbul, 2016).
- Şiblî, Numânî. *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. Trc. Talip Yasar Alp. 2 cilt. (İstanbul: Hikmet yay., 1986).
- Ulemâi'l-Hadîs", Dâru'l-Fikr, Beyrut-1414 / 1993.
- Varol, M. Bahaüddin. "Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *İstem Dergisi* 6 (2005) : 195 – 213.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. (İstanbul: İFAV, 2014).